

Kořen zla

Na počátku bylo slovo...

Jan 1,1

„*Já jsem té síly část, která vždy chtíc zlo, vždy jen dobro činí.*“¹ Těmito slovy uvádí (ve svědectví básníka) reprezentant ultimátního zla povahu svého působení. Návazný příběh i nejedna zkušenost každého z nás dávají mu v mnohém za pravdu. Co je ale pak pravým zdrojem skutečného zla? A nemůže nakonec pro činitele s takovýmto působením platit inverzní identifikace „*já jsem té síly část, která chtíc dobro, vždy jen zlo činí*“? A co by pak mohlo být tím dobrem, pro něž podobná charakteristika platí takřka beze zbytku?

Pro začátek nechme stranou obecné nejasnosti stran dobra a zla a košaté výhonky spojených ambivalencí, vymezení zla jako radikální negace životního směřování atd. Podobně přejdeme i identifikace zla nechťenými stránkami individuálního života – zlé psy za sousedskými ploty, nemoci s jejich nenápadnými původci a smrt, nezbytně završující neúspěšný zápas s odvrácenou stranou našich chtění.

Pro hledání odpovědi na naše tázání potřebujeme cosi jednoduššího a jasnějšího, cosi, co ve všeobecné shodě zpředměťuje ultimátní zlo s bezespornou názorností. Počítám, že bychom sotva našli dokonalejší instanci tohoto jsoucna než osvětimský aparát programní genocidy s příslušným technologickým parkem a baterií intenzifikačních inovací zvyšujících výslednou efektivitu zmíněného zařízení. Právě industriální rozvrh celé mašinerie, minorizující faktickou roli a odpovědnost jednotlivých účastníků i možnosti ovlivnění dění, byl bezpochyby její nejděsivější komponentou. Narozdíl od prvních vyhlazovacích táborů typu Treblinky, jejichž personál tvořili z podstatné části ukrajinští dobrovolníci, chovající patrně upřímnou osobní antipatii k židovským klientům, drtivou část personálu velkokapacitních provozoven typu Auschwitz-Birkenau představovali řadoví příslušníci německého národa vychovaní v duchu slušnosti a oddanosti ideálům pravdy a správnosti, které do nepříliš příjemného

¹ Autorský překlad slavné Mefistofelovy teze: „Ein Teil von jener Kraft, die stets das Böse will und stets das Gute schafft.“ K dispozici jsou ovšem i jiné verze: Josef Jiří Kolár (1863): „Díl oné síly, jež stále zlotu chce, a stále k dobru cílí.“ Jaroslav Vrchlický (1890): „Jsem oné síly část, jež dobro tvoří vždy, ač po zlu chce jen pást.“ Otokar Fischer (1925–1928): „Té síly díl jsem já, jež, chtíc vždy páchat zlo, vždy dobro vykoná.“ Jindřich Pokorný a kol. (1982): „Část jiných sil. Já patřím k těm, kdož činí dobro tím, že touží být vždy zlem.“ Karel Kraus (1997): „Té síly malá část, která chce jen to zlé a stále dobro koná.“ Olga Mašková (2015): „Jsem částice té moci, která chce zlo a zlem svět od zla oprostit.“ Se slovy lze leccos.

působíště odvál rozkaz a povinnost jeho výměru dostát. Hubení světového židovstva zde probíhalo nikoliv jako akt osobní nenávisti, ale jako akt dějinné nutnosti, uskutečnění kolektivního ideálu přesahujícího rozvrh jednotlivce. Slavná studie Hannah Arendtové *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla* názorně ukazuje, že tento výměr platil i pro nejednoho z vrcholných organizátorů celé záležitosti. Vytěsnění morální autonomie příkazem nadosobní správnosti, korekce osobních postojů diktátem kolektivního dobra je tím, co stojí v pozadí ultimátního zla, o němž hovoříme. V daném případě byl výměrem onoho kolektivního dobra ideál očisty a znovuoživení nejskvělejšího výhonku lidstva – německého národa, dosud průběžně dušeného, demoralizovaného a znečišťovaného všesměrnou difúzní infiltrací incipientní věrolomnosti židovského etnika a jeho židobolševických mocenských ambicí. Ultimátní dobro, jež tato očista přinese, dostatečně ospravedlňuje jak nějakou tu oběť, tak nepříjemnosti spojených realizačních procesů. Což přinejmenším každý, komu v hrudi tluče německé srdce, musí uznat.

Ano, ultimátní zlo je zde ryzím produktem ideálu neosobního ultimátního dobra. Ostatně stejně tak jako v případě verdiktů inkvizičních tribunálů, husitských tažení, křížáckých výprav, khmerských kataklyzmat, revolučních soudů, bartolomějských či křišťálových nocí a jiných variant radikálního oddělování zrna od plev, hutně lemujících historii lidské civilizace.

Všechny podobné instance dobra mají několik společných rysů: dobro, o něž jde, (i) má kolektivní rozměr, není výlučnou vlastností jedince (s výjimkou jedinců kolektiv perzonifikujících – králů, vůdců a jim podobných), v nejednom případě pak jsoucnost příslušného kolektivu jednoznačně vymezuje, (ii) má retrospektivní i prospektivní intendaci – je příslibem znovunalezení ztracených rájů, zmizelého boha apod., toho, oč je přítomnost ochuzena a čím poskytuje nejasnostem přítomného zřetelnou orientaci, (iii) je identifikováno jednoznačnou, v příslušném kolektivu obecně srozumitelnou signaturou – slovem či pojmovou konstrukcí, zpravidla s baterií zpeřených asociátů – optických, akustických, gestických aj. schémat, dotvářejících iluzi významové komplexity dotyčného pojmového konstruktů.

První dvě vlastnosti jsou obecnou komponentou sociální biologie, samy o sobě povětšinou mnoho zla nenatropí. Jejich třaskavý potenciál aktivuje teprve třetí člen naznačené trojčlenky. Teprve s přítomností jednoznačného identifikátoru může totiž rozlišení vlastního a cizího, dobra a zla, správného a nesprávného nabýt povahy objektivního zjištění, ultimátního soudu a vážného důvodu k návazným opatřením. Pro velké kolektivy, jejichž příslušníci se povětšinou osobně neznají, jsou navíc podobné identifikátory klíčovým integračním faktorem. Náš druh to právě díky efektivní sociální integraci dotáhl opravdu daleko. Aparát, který působením tohoto selekčního rámce vytvořil: řeč, jazyk, slovo, patří nepopíratelně k jeho nejnapádnějším vlastnostem, nejvlastnějším zdrojům toho, čím jsme, a k nejvýznamnějším faktorům naší prosperity. Je to skutečně chrám a tvrz lidstva, byť základy těchto konstrukcí, předznamenané selekční hodnotou radikálního odlišování zrn od plev a úspornou efektivitou sociální diskriminace, rezonují tóny vpravdě velmi temnými.

Jako nástroj identifikace kolektivní příslušnosti nemá jazyk konkurenci: stačí dvě tři slova, abychom poznali, zda ten který cizinec k nám patří čili nic. Poznáme, i odkud je, a trefnou otázkou během chvíle zjistíme, zda sdílí naše hodnoty a další signatury obecného dobra. Nemusíme trávit dlouhý čas společným ohledáváním a hloubáním o cizincových kvalitách a nedostacích – stačí pár slov, a vše podstatné víme. Problém je jen s tím, cože, za těchto okolností, budeme za podstatné považovat.

Slova, pojmy a jazyk mají velmi razantní manipulativní efekt, lze dokonce říci, že manipulativní působení je jejich nejdůležitější vlastností. Klíčovou roli tu hraje účelový posun od jevových rozvrhů skutečností, tím kterým slovem označovaných, ke znakovému významu daného slova, náhrada složitých relačních komplexů slovním simulakrem, účinně zjednodušujícím a zpřehledňujícím příslušný výsek světa, typicky navíc doplněným předpřipravenou hodnotovou signaturou. Nikde jinde není záměna prostředků za cíle tak častá a nenápadně samozřejmá jako v řeči a jazyku. Současně ovšem nic ve společenském dění není účinnější než názorné pojmové signatury a logizační návody, do nichž jsou sdužovány. Legitimují nerovnosti, generují různice, nedorozumění a zmatky, ospravedlňující mocenské zásahy jejich napravovatelů. Slova jsou hlavním nástrojem demagogů, politiků a manipulátorů všeho zrna. Výlučně jejich prostřednictvím nabývají konstrukty jako národ, vlast, rasa, božstvo apod. významu ultimátních hodnot, nadřazených životu jednotlivce, kondenzátů dobra, za něž položit život, ať vlastní či cizí, je samozřejmou povinností. Písmo, další článek téhož řetězce, dodává pak slovu navíc punc trvalé platnosti a nepopíratelné součásti objektivního světa, existujícího nad výměrem pomíjivých přítomností. Synergický konkubínát sféry slova s dnešní pletení elektronických sociálních sítí akceleruje pak tempo pojmových obrátů světelnou rychlostí optických kabelů a nesčetnou multiplikací zpředměňuje jejich globální závaznost.

O těchto věcech netřeba dlouze teoretizovat, stačí letný pohled do nejbližšího okolí naší současnosti. Například na to, jak se zdánlivě neškodný výrok „Na každém životě záleží“ stal během několika hodin signaturou agresivně rasistického postoje, podobně jako termíny přirozenost či normalita militantním výrazem homofobie a nesnášenlivosti. Sémantické inovace tohoto typu průběžně dotvářejí a oživují formální reflexe společenského bytí preformované aparátem pojmových simulaker a akcelerují obrát společenského diskurzu. V silových střetech, které tyto slovní obraty a interpretační figury navozují, jsou nicméně jejich původní významy a věcný rozvrh z podstatné části převrstveny atraktivností prospektivních iluzí a objemů dobra, jež asociují. Přes nemalé výkladové různice jednotlivých subjektů vystupují však příslušná slova jako univerzální identifikátory všech zúčastněných a obligatorní kostra společenského diskurzu. Neudivuje tak, že bez pojmů jako demokracie, svoboda, pravda, spravedlnost a podobných správností (stejně tak jako bez stvůr, jež tyto hodnoty průběžně pošlapávají) si rétoriku dnešního společenského dění lze jen sotva představit. Naštěstí dobra, těmito pojmy asociovaná, vykazují zatím spíše jen velmi mlhavé obrysy a s aktuálními zájmy kolektivu se povětšinou dosti míjejí. Možná i proto, že v uplynulých desetiletích jsme slastem všudypřítomného dobra přivykli

natolik, že jeho retrospektivní i prospektivní varianty vlastně vůbec nepostrádáme. Což se ovšem může změnit, možná rychleji, než si dokážeme představit.

... ale

Naštěstí v reálném světě nic není takto jednoduché. Přes zašmodrchanou síťovinu facebookových přátelství, rezidua morální a intelektuální autonomie existují. A selský rozum hospodských reflexí společenského dění dokáže, myslím, alespoň u nás – v domovině Josefa Švejka, Josefa K. a Řehoře Samsy –, incipientním inverzím dobra a zla odolávat docela účinně.

Ostatně, ani věc slova a řeči není tak jednoduchá, jak naznačeno. Vždyť není snad slovo a řeč podhoubím poezie, nástrojem ukazování povahy jsoucího a věcí, jež nás přesahují? Nejsou snad slova, jež dokážou pohladit a utěšit? A nemůže snad být – ve smyslu standardní koncepce Robina Dunbara (*Grooming, Gossip and the Evolution of Language*, 1996) – právě toto kořenovým zdrojem jejich původu?

Jakkoliv, zkusme si před přitakáním položit otázku, kolik z řečí, které vedeme, má povahu hlazení a utěšování a kolik je oddělováním zrn od plev. Pouvažujme také, nakolik je hlazení slovem účinnější než taktilní realizace příslušné intence. Stručně řečeno: pozitivní stránky řečové komunikace a oživení společenského života, které řeč navozuje, kolem evoluce jazyků sice bezpochyby živě otáčejí, selekční energie k roztočení celého soukolí a akceleraci jeho obratu se však musí odvíjet z jiných zdrojů. Bez velmi radikálního zvýhodnění držitelů vstupních kvalit příslušné inovace by cosi natolik nesamozřejmého jako slova a řeč vzniknout nemohlo. Operativní nástroj spolehlivého odlišování zrn od plev s logizační objektivizací souvisejících prostředků sociální manipulace a – v první řadě – z nich plynoucí nerovný přístup k různým zdrojům tento efekt očividně zaručit může.

Počítám, že jeden z prvních aktů logizační objektivizace byl vynález obecniny *dobro*, identifikující pozitivní libidinózní intence signaturou podtrhující společný nadosobní zájem na souvisejících prospektivních extenzích a aktivizující naskýtající se potenciál sociální synergie. Hodnotová kalibrace (dobré/ne-dobré) existenčních polarit typu já/ne-já, naše/cizí apod. se pak snadno mohla stát výchozím krokem souřadícího systému reprezentace jsoucího a komplexních obrazů světa z něj odvozených, základní technikou redukce dimenzionality přirozeného světa, jíž se roztácejí kola pokroku dodnes. Zde, v souvislosti s naším zkoumáním, třeba zdůraznit: pojem zla ovšem vstupní součástí tohoto logizačního okruhu není, ostatně nepředstavuje prostou negaci vstupní obecniny dobra: ne-dobré nemusí být zlé. Pojem zla vyvstává teprve s nálezem čehosi, co je v radikálním rozporu s celkovou konstrukcí naznačeného hodnotového okruhu, s předpokladem vzájemné synergie zahrnutých relací, s naším obrazem světa. Aby bylo opravdové zlo, musíme už všemu co a jak ztraceně dobře rozumět. Taková je i zkušenost dr. Fausta, připomenutého úvodem spisu. V tomto

smyslu není ovšem zlo (narozdíl od dobra) čirým intelektuálním konstruktem, ale strukturou objektivně existující – svědčí o tom již jeho duální povaha. Vedle radikální dialektické negace našeho porozumění světu, již perzonifikuje Mefisto se svou výše připomenutou výstižnou charakteristikou, totiž existuje objektivní zlo dílčích správností, jež je prostou negací – implicitní inverzí – dobra našich intelektuálních konstruktů. Toto zlo je pohříchu neoddelitelnou druhou stranou mincí, jimiž platíme rozkoše světa. Je to skrytá komponenta našeho vstupování do světa, průběžně disponovaná k enantiodromním alternacím momentálních explikátů dobra. Potenciální všudypřítomnost takového zla občas nelze přehlédnout a je bezpochyby namístě s ní počítat. Nakolik jsou namístě i standardní obranná protiopatření – od důsledných názorových kritik a pálení kacířů po hubení světového židovstva a podobných postupů, historií lidstva v nejrůznějších variantách mnohokrát vyzkoušených, posuď každý sám.

Jistá obrana by nicméně byla. Mohla by jí být třeba zástava kultivátorů dobra a otupování nástrojů jeho udržování. Přinejmenším v dobách obecně panujícího dobra by určitě stálo za to pokusit se o její aplikaci, pokud možno v globálním měřítku. Selská moudrost dává k dispozici sylogismus v těchto souvislostech obzvlášť nadějný: mlčeti zlato.

... ale

Bohužel, s minimální sebereflexí se lze s představou obecně panujícího dobra ztotožnit jen velmi těžko a s tezí, že takový je náš dnešek, už vůbec ne. Svět se neděje formou jazykového diskurzu, žijeme na úkor svých sousedů, přírody a světa, jehož faktické kvality obětujeme početným komponentám našeho dobra. A to v míře, přesahující dnes všechny dosud myslitelné meze. Adjektivum „našeho“ je v daných souvislostech mimořádně důležité. Vyznačuje implicitní primární produkt oddělování zrna od plev preformující interpretační aparát a hodnotovou kostru návazných logizačních obrátů a generátorů dobra. Ostatně sám pojem dobra je nezbytně indexován přítomností kolektivního já. Svět mimo sféru kolektivního já nenese žádnou hodnotovou signaturu (vytýčenou výměrem kolektivního já), prostě je. Možná má i nějaká svá partikulárními „dobra“, o nich ovšem z povahy věci nic nevíme, výměr našeho dobra mohou ovlivnit nanejvýš jen intencemi typu „svoboda je poznaná nutnost“.

Globální extenze kolektivního já, charakterizující myšlenkový obrat naší doby, přináší mj. radikální rozšíření náplně dotyčného adjektiva. Zahrneme-li do něj příslušníky svého druhu za hranicemi národa a vlasti, za hranicemi euroatlantické civilizace či druhově odlišné bytosti sdílející členitost naší emoční výbavy, dostaneme ovšem velmi rychle obraz, v němž výměr našeho dobra nabývá stále zřetelněji své inverzní podoby. Kvalita našich životů je vyvažována ochuzováním životů jiných – od nerovnoměrné distribuce zdrojů a zisků až po drastický úděl životních možností vyměřený miliardám

laboratorních a domácích zvířat držených v jatečných klecích masného průmyslu. Koncept globálního vědomí a planetární odpovědnosti, v lecčems toto poznání zohledňující, je bezpochyby velmi nadějným impulzem k hledání nápravy důsledků dosavadních variant kolektivního dobra.

Škoda jen, že návazné realizační akce nejhlubší zdroje a zpětnovazebné pozadí vzniklých zádrhelů se vzácnou důsledností naprosto přehlíží. Namísto kroků k reálnému omezení sebeudržovacích mechanismů kapitalisticko-konzumentaristické mašinerie a ideologických nároků obecného dobra, submerzně obstavujících potenciál morální a intelektuální autonomie, tak vnucují spíše jen další náhradu jednoho dobra dobrem jiným. Potenciál organizované revolty, mobilizovaný přísliby této transformace, je skrze provázání síťovinou globálních sociálních sítí průběžně posilován mnohomluvností internetových diskusí, vydatně polarizovaných simulakry dobra a zla a pojmových signatur obecné správnosti. Že bychom za těchto okolností mohli osvědčený výměr rozlišování zrn od plev a návazné kroky shora připomínaných postupů minout, doufat nelze. Pomož nám pánbůh.

Epilog

Ústřední anomálie letošního dění a nejvýznamnější osobnost roku 2020, wuchanský koronavirus covid-19, zatlačil na kolej dokonalého zapomnění nejen nejvýznamnější osobnost roku 2019, ale i hodnotová témata jejím působením do omrzení připomínaná. Koho dnes zajímá globální oteplování a industriální plyny, o nějakých lesích a savanách v dalekých tramtáriích ani nemluvě? I grantové agentury a vrcholná periodika světové vědy, předhánějící se donedávna v ostentativní podpoře jakékoliv zmínky o těchto tématech, s podobnými projekty skoncovaly. Že dnes máme jiné a důležitější úkoly, chápe jistě každý.

Neudivuje, že s týmiž ohledy se bystře transformoval i logizační aparát obecné revolty. Jejím objektem nejsou již ani okrajové invarianty kapitalisticko-konzumentaristické šněrovačky, ale omezující dopad protiepidemických opatření. Hněv lidu, zahnaného do svých domovů, důrazně žádá návrat obecného dobra dřívějších masových rozkoší. Intelektuální obraz pandemie, zohledňující omezující zásahy, jež ovšem nezbytně provází pestrá mozaika souvisejících nejasností, je poměřován univerzální bezesporností hodnotových simulaker liberální demokracie a nedávného světa, nejlepšího z možných. Krize vědomí, do níž dotyčná konfrontace ústí, obohacuje pěnu dnešních dní nejen naléhavým voláním po jasných informacích a jednoznačných pravdách či vyzváním potenciálních mesiášů, kteří je slibují, ale v nemalé míře i radikální negací věčných stránek celé záležitosti a expozicí současné situace jako zápasu o bytostnou pravdu osobních svobod a jejich společenských záruk.

Velkým vítězstvím hmoty nad duchem se v této souvislosti stalo zejména půlnoční přistižení neorouškovaného prof. Prymuly, hlavního strůjce zlopověstných opatření. Obecně oceněný výkon bulvárního tisku, zatlačující do pozadí rezidua obecné tolerance a intelektuální autonomie lidu, výmluvně ozřejmil, že hodnotová simulakra bulvární rétoriky, multiplikovaná kolotáním sociálních sítí, se nenápadně stala nejen osovými invariantami politického diskursu, ale v plném rozsahu i ultimátním arbitrem a určující silou společenského dění. Mimo jiné patrně i proto, že jejich intelektuální výměr účinně vytlačuje z pozornosti nesměle připomínanou perspektivu, že soužití s nejasným nebezpečím a různým omezujícím opatřením se v měřítku příštích měsíců a let patrně nevyhneme, posilující mdlobné tušení, že dosavadní svět neomezeného dobra a user-friendly návodů k jeho použití se velmi pravděpodobně blíží svému konci.

Nicméně, dokáže-li svoboda poznání nutnosti zbrzdit potenciál organisované revolty k obvyklým čistným postupům, nemusí být perspektivy, jež pošmournosti dnešních dnů naznačují, *sub species aeternitatis*, výlučně temné. Události typu pandemií a živelných katastrof jsou totiž zlem spadajícím bytostně do domény mefistofelské působnosti, nejsou ostatně dílem člověka. V minulých dobách byly také tradičně vnímány jako prst boží – varování před nepatřičností panujících pořádků a důrazný příkaz k hledání jejich nápravy. Aktivizace intelektuální autonomie pobytem v dobových karanténních refugiích pak v nejednom případě vyústila v poznání, že svět se neděje podle našich představ, a je žádoucí se jeho povahou a naším místem v něm zabývat jinak než dosud. Není náhodou, že radikální dějinné přestavby vnímání místa člověka ve světě a lidského údělu – renesance a osvícenství – se formují v těsném závěsu nejstrašlivějších morových ran evropské historie na počátku 14. a 18. století.

I když stávající netopýří virus wuchanské provenience, s ohledem ke své nevelké lidumornosti, s oněmi morovými ranami může jen sotva soupeřit, mefistofelské zlo souvisejících omezení nelze podceňovat. Zastavení neutuchajícího zbožně-peněžního i personálního kolotání globální mobility, omezení zbytnělé produkční sféry a závazného podílu každého z nás na její výkonnosti, omezení nabídky konzumních slastí s nezbytným snížením výdělků, obligatorních výdajů za pomíjivé konzumní rozkoše a odvodů do bankovních sektorů akcelerujících motor obecné zadluženosti by mohlo s nenápadnou účinností vyřešit nejeden z globálních problémů. Se ztrátou těchto komodit bychom se ovšem, nic naplat, musili smířit, podobně jako s omezením masových rozkoší, hodnotových pořadníků výkonnostních tabulek a globálního poměřování. Zbylo by nám ovšem třeba více času na nás samé, na péči o bezprostřední okolí i na vnímání netušených věcí reálného světa, které nám na pozadí dobra dnešních dní a jeho výkladových figur jaksí unikají.